

ni urbanistički plan Dugave 1974., Srednjoročni provedbeni plan Zagreba 1976–80., Generalni urbanistički plan grada Zagreba 1985.

U sastavu zagrebačke gradske uprave 1990. osnovan je Gradski zavod za planiranje razvoja Grada i zaštitu okoliša (poslije Gradski zavod za planiranje, Gradski zavod za prostorno uređenje), u koji je prešla gotovo polovica zaposlenika Urbanističkog zavoda grada Zagreba. Kako je izradba generalnih urbanističkih planova prešla u gradsku nadležnost, Urbanistički zavod grada Zagreba prestao se baviti planovima višega reda, nastavio je rad u sve manjem opsegu kao dioničko društvo, potom i kao društvo s ograničenom odgovornošću, a našavši se u poslovnim teškoćama, likvidiran je 2019. Godine 2008. osnovan je Zavod za prostorno uređenje Grada Zagreba kao javna ustanova, koji je preuzeo dio službenika i namještenika dotadašnjega Gradskog zavoda za prostorno uređenje.

U djelovanju Zavoda mnogobrojni su stručnjaci ostavili traga, među kojima Aleksandar Bakal, Slavko Dakić, → Radovan Delalle, Borislav Doklešić, Stjepan Hribar, → Branko Kincl, → Mirko Maretić, → Josip Uhlík i dr.

LIT.: M. Premužić: *Organizacija urbanističke službe u NR Hrvatskoj*. Čovjek i prostor, 3(1956) 51, str. 1–2. — *25 godina Urbanističkog zavoda grada Zagreba. 1957–1982*. Zagreb, 1982. — E. Franković: *Urbanističko planiranje Zagreba od 1945. do 1985*. Radovi Instituta za povijest umjetnosti, (1985) 9., str. 85–87. — *30 godina Urbanističkog zavoda grada Zagreba. 1957–87*. Zagreb, 1987. — *Organigrami planiranja Zagreba*. U: Operacija grad. Priručnik za život u neoliberalnoj stvarnosti. Zagreb, 2008., str. 177–195. — L. Bencetić: *Zagrebačka stanogradnja u prijedlozima planova i generalnim urbanističkim planovima od 1945. do 1990*. Časopis za suvremenu povijest, 52(2020) 2, str. 389–417. — L. Bencetić, Z. Jurić: *Urbanistički program grada Zagreba iz 1965: nastanak, planirano i realizirano*. Časopis za suvremenu povijest, 53(2021) 3, str. 1209–1246.

urbanizam, djelatnost koja obuhvaća istraživanje, planiranje, projektiranje, izgradnju, razvoj te uređenje gradova (seoskim naseljima bavi se → ru-

rizam); također *gradogradnja*, *gradograditeljstvo*. Iako je planiranje gradova vrlo stara disciplina, naziv *urbanizam* – danas općeprihvaćen u mnogim jezicima – kao neologizam javlja se tek početkom XX. st. (1910–25) u Francuskoj (*urbanisme*; prema latinskome *urbs*: grad, *urbanus*: gradski), dok su termini istog značenja u drugim jezicima već postojali u literaturi sredinom XIX. st. i prije (njemački *Städtebau*, *Städteplanung*; engl. *city/town planning*, ruski *градостроительство*).

Urbanizam je proizašao poglavito iz → arhitekture i formirao se kao složena hibridna i interdisciplinarna djelatnost koja objedinjava različite tehničko-inženjerske i umjetničko-kompozicijske komponente prostornih rješenja velikog mjerila. Osim oblikovanja urbane strukture (tlocrtne matrice, planimetrije i morfologije grada), dizajna javnih prostora (ulica, trgova, šetališta i perivoja), kao i funkcionalnog zoniranja (podjele gradskog zemljišta po namjenama) – što je u domeni djelovanja arhitekata – i druge inženjerske struke sudjeluju u planiranju urbanih komunalno-tehničkih sustava, kao što su → promet (sv. 1), → vodoopskrba, → odvodnja i ostali → hidrotehnički sustavi, energetske mreže te gradsko zelenilo i → pejzažna arhitektura; važna je uloga → geodezije na pripremi kartografskih podloga i zemljišne dokumentacije za potrebe planiranja (→ katastar i zemljišna knjiga, geoinformacijske baze podataka; → geoinformatika, → infrastruktura prostornih podataka), kao i u provedbi prostorno-planskih dokumenata u postupcima preparcelacije, urbane komasacije, eksproprijacije, a u suburbanim područjima i arondacije (→ gospodarenje zemljištem). Od društveno-humanističkih disciplina specifičnim urbanističkim problemima bave se → urbana sociologija, urbana geografija, urbana ekologija, urbana ekonomika, demografija, urbanističko zakonodavstvo, povijest umjetnosti i dr. Urbanizam i prostorno planiranje u nekim se zemljama studiraju kao zasebna struka (Francuska, Njemačka, SAD), a ponegdje su u matičnoj domeni geografije.

URBANIZAM,
Bribirska glavica,
tlocrt arheološkog nalazišta s
ostatcima naselja u Bribiru
kraj Skradina (lijevo)

Monkodonja,
ostatci bronzanodobne
gradine, Turistička zajednica
grada Rovinja – Rovigno
(desno)

URBANIZAM,
Starogradsko polje na Hvaru
foto: D. Grosman / CROPIX

Teorijski okvir urbanizma u svijetu

Planiranje gradova staro je gotovo koliko i ljudska civilizacija te datira od doba protoneolitika kada se na Bliskom istoku javljaju prva planirana naselja (npr. Jerihon, oko 9000. pr. Kr.). Povijest svjetskog urbanizma bilježi mnoge primjere iznimnih urbanih realizacija (→ grad) koji su rezultat razvoja praktičnih segmenta struke, no s rijetkim teorijskim ili znanstvenim prinosima urbanističkoj doktrini formiranoj tek u novije doba.

Ključne teorijske postulate planiranja gradova u antičkoj je Grčkoj postavio Hipodam iz Mileta (otuda *hipodamski urbanizam*), u Rimu je presudan utjecaj imao Vitruvije, u doba renesanse afirmirao se niz traktatista i kreatora *idealnih gradova* (Filarete, V. Scamozzi, A. Dürer, L. da Vinci i hrvatski filozof → Frane Petrić; sv. 4). Potkraj XIX. st. i početkom XX. st. prva znanstvena djela i priručnike iz područja urbanizma objavljuju C. Sitte, J. Stüben, A. E. Brinckmann, E. Howard, T. Garnier, R. Unwin; poslije, od međuratnog razdoblja, ključni su autori P. Lavedan, Le Corbusier, O. Blum, S. Giedion; nakon II. svj. rata G. Bardet, M. Sorre, R. Auzelle, J. Jacobs, E. Bacon, K. Lynch, P. Zucker, L. Mumford, C. Rowe, K. Doksiadis, C. Alexander, L. Halprin, G. Cullen, R. Krier, D. Prinz, N. Ellin, i dr. U evoluciji modernog urbanizma presudan je bio utjecaj CIAM-a (*Congrès internationaux d'architecture moderne*, 1928–59) i njegove Atenske povelje (1933) na postulatima koje nastaje niz novih glavnih gradova (Brasilia, Chandigarh, Islamabad i dr.), posljedično i radikalne promjene u urbanističkim konceptima u kojima počinju dominirati

socijalno osviještena, zdravstveno-higijenski uređena i funkcionalno zonirana rješenja, no uz dublje ambijentalnih vrijednosti grada, na što posebice upozoravaju kritičari iz razdoblja postmodernih pokreta u urbanizmu.

Povijesni razvoj hrvatskog urbanizma

Prapovijesna naselja

Prapovijesna naselja pripadaju predurbanoj formaciji ljudskih staništa. Prvi organizirani životni prostori su paleolitičke špilje (Veternica, Krapina, Vindija, Vrlovka, Šandalja, Kopačina, Vela spila i dr.), a najranija građena stacionarna naselja su iz razdoblja neolitika (datacije za Hrvatsku oko 6250. do 4000. pr. Kr.). Formirana su kao visinski gradinski sklopovi (Vučedol kraj Vukovara, Bapska, Sarvaš, Danilo, Bribir) ili kao nizinski telovi, tj. naselja na višeslojnim terasama uz rijeke (Dužine kraj Zadubravlja, Sopot nedaleko od Vinkovaca, Pepelane kraj Virovitice). U eneolitiku (4000–2500. pr. Kr.) javljaju se složenija protourbana naselja utvrđena palisadama, ponegdje s više stambenih cjelina okupljenih oko istaknutoga kulturnog mjesta (npr. Vučedol s akropolom Gradac). Tijekom brončanog (2500–1000. pr. Kr.) i željeznog doba (1000. pr. Kr. do kraja I. st. pr. Kr.) nastaju mnogobrojne gradine u Istri zvane kasteljeri, isprva kao povremeni refugiji, potom i kao stalna naselja. Najviše ih je u jadranskoj zoni (u Istri ih je evidentirano oko 450, u sjevernoj Dalmaciji oko 400, u velebitskom zaleđu 150, mnogobrojne su i na otocima i dr.). Gradinska su naselja smještena na brdskim vrhovima, kružnih su i ovalnih oblika prilagođenih terenu, utvrđena

URBANIZAM,
Dioklecijanova palača, Split
foto: T. Dubravec / CROPIX

megalitskim zidovima ili nasutim bedemima (→ fortifikacijsko graditeljstvo). Najbolje istraženi primjeri su: u Istri Monkodonja kraj Rovinja, kružna gradina s koncentričnim bedemima, te Nezakcij nedaleko od Valture (predrimsko središte ilirskog plemena Histra), Picugi kraj Poreča i Vrčin kraj Vodnjana; u Dalmaciji liburnska gradina Bribirska glavica; u Lici japodsko gradinsko naselje Kompolje; na Banovini halštatska utvrda Turska kosa kraj Topuskog; u Slavoniji željeznodobni lokalitet Damića gradina u Starim Mikanovcima te latenski keltski *oppidum* Dirov brijeg u Vinkovcima (→ pravovijesno graditeljstvo).

Antički gradovi

Prvi sloj planske urbanizacije na tlu Hrvatske datira iz razdoblja grčkoga koloniziranja Jadrana. Još u arhajskom razdoblju zabilježena je knidska kolonija *Kórkyra Mélaina* vjerojatno na Korčuli (oko 585. pr. Kr.), u klasično doba nastaje sirakuški polis *Issa* (oko 397. pr. Kr.) geometrizirane matrice s i danas očuvanim ostatcima zidina i urbanog areala površine oko 10 ha na padini povrh viške luke, te parska agrarna kolonija *Pháros* (Stari Grad na otoku Hvaru, 385/384. pr. Kr.). U njezinu je zaleđu uređena grčka *chora*, poljoprivredno zemljište površine oko 1200 ha s pravilnom ortogonalnom parcelacijom u izduženim modulima 1 : 5 stadiona (181 m × 905 m) što je zbog iznimne očuvanosti i rijetkosti u europskim okvirima upisana na UNESCO-ov popis svjetske baštine (2008). U helenističko doba *Issa*

utemeljuje vlastite subkolonije – na otoku Korčuli (dokumentirano kamenom Lumbardskom psefizmom, oko 275. pr. Kr.), a u III. i II. st. pr. Kr. osniva i prve gradove na još ilirskoj obali – trgovačke emporije *Epetion* (Stobreč), *Tragurion* (Trogir), nešto kasnije *Siculi* (Resnik) te vjerojatno *Salonu* i *Naronu*. Za naselja *Anchiale*, *Herakleia* i *Dimos* nisu poznate lokacije.

Rimska osvajanja prostora današnje Hrvatske (započeta 177. pr. Kr. razaranjem histarskog Nezakcija) tijekom nekoliko su stoljeća rezultirala iznimnom urbanom mrežom s približno 150 poimence zabilježenih naselja različita statusa (urbane atribute imale su *coloniae* i *municipia*) s uglavnom ubiciranim (identificiranim) pozicijama. Tomu valja pribrojiti mnoštvo manjih neimenovanih lokaliteta s arheološkim ostacima (*villae rusticae*, seoska naselja ranga *vicus* i *pagus*, manje putne postaje *mansiones* i *mutationes*, male utvrde na limesu poput *castella*, *oppida* i dr.). Sudeći po nazivima naselja s ilirskim oblikom završetka ona, nona (npr. *Albona*, *Flanona*) i rjeđim, vjerojatno keltskim nastavcima um, dunum (*Argyruntum*, *Teutoburgium*), Rimljani su samo posvojili i postupno romanizirali starosjedilačka naselja dajući im novu fizionomiju ili su nova naselja gradili uz postojeća preuzimajući toponim (npr. rimski castrum *Tarsatica* na položaju današnje Rijeke izgrađen je podno gradine na Trsatu koja i dalje postoji kao ilirsko naselje). U prvome razdoblju urbanizacije lokalna naselja dobivaju niže oblike samouprave (*praefectu-*

ra, res publicae/conventus civium Romanorum ili su to *municipia* s italskim pravom – *ius italicum*), a najvažnije lokacije na kojima su uglavnom prethodno bila planski izgrađena vojna naselja (*castra stativa legionis*) u drugoj etapi carskom odlukom dobivaju rang *coloniae* s najvišim urbanim atributima i rimskim civitetom. Na području Hrvatske je samo deset gradova imalo taj status: *Pola* (Pula) kao najraniji primjer iz sredine I. st. pr. Kr., *Parentium* (Poreč), *Iader* (Zadar), *Salona* (Solina) koja je upravnim rangom bila najvažniji i površinom najveći rimski grad u našim krajevima, zatim *Narona* (Vid kraj Metkovića), *Epidaurum* (Cavtat), *Aequum* (Čitluk), *Siscia* (Sisak), *Mursa* (Osijek) i *Cibalae* (Vinkovci), pri čemu je u punom nazivu uvijek sadržana i carska rodovska atribucija (npr. *Colonia Flavia Siscia*). Mreža municipija bila je gušća – na području kontinentalne Hrvatske bilo ih je barem deset, u jadranskoj zoni i znatno više. Ostali važniji rimski gradovi bili su: u rimskoj provinciji Dalmaciji *Curicum* (Krak), *Asseria* (Podgrađe kraj Benkovca), *Varvaria* (Bribir), *Aenona* (Nin), *Senia* (Senj), *Arva* (Rab), *Scardona* (Skradin); u Panoniji *Andautonia* (Šćitarjevo), *Aquae Iassae* (Varaždinske Toplice), *Marsonia* (Slavonski Brod), *Certissa* (Đakovo), *Iovia* (Ludbreg), i dr. Najbolje sačuvane gradske matrice ortogonalnog tipa *urbs quadrata* imaju Poreč i Zadar, a najznačajniji arhitektonski spomenici (→ antičko graditeljstvo) očuvani su u Puli (amfiteatar, dva teatra, slavoluk Sergijeveca, Herkulova i Dvojna gradska vrata, Augustov hram s forumom), Solinu (amfiteatar i teatar, gradske zidine i vrata, terme), Splitu (Dioklecijanova palača), Zadru (kompleks foruma s kapitolijem), Vidu (Augusteum), u legijskom kastrumu *Burnumu* kraj Ivoševaca (amfiteatar, dijelovi principija) te u kontinentalnoj Hrvatskoj Varaždinske Toplice (forum s kapitolijem, terme). Kolonijama je dodjeljivan i *ager* podijeljen kvadratnom mrežom *centurija* (modula oko 710 m × 710 m), a najbolje sačuvane i danas vidljive centurijacije su u zaleđu Pule, Poreča, Zadra i Solina.

Kasnoantički gradovi

Nakon raspada *limesa* (oko 395) gradovi su izloženi učestalim napadima barbarskih plemena, ključne urbane funkcije odumiru, a radi lakše obrane postupno se smanjuju urbani areali unutar kojih se umjesto središnjih prostora oko foruma i kapitolija u V.–VI. st. uz rubove gradova javljaju nove fokusne točke na mjestima ranokršćanskoga kulta (npr. episkopalni sklop u sjevernom dijelu Salone, Eufrazijeva bazilika s biskupskim dvorom u Poreču, mnogobrojne crkve u Zadru interpolirane u raster rimskoga grada, bizantski kompleks sv. Marije Formose u Puli), a važnu ulogu dobivaju i memorije kršćanskih mučenika na grobljima izvan gradskih zidina (*extra muros*) poput Marusinca, Manastirina i Kapljuča kraj Solina (→ ranokršćansko i bizantsko graditeljstvo).

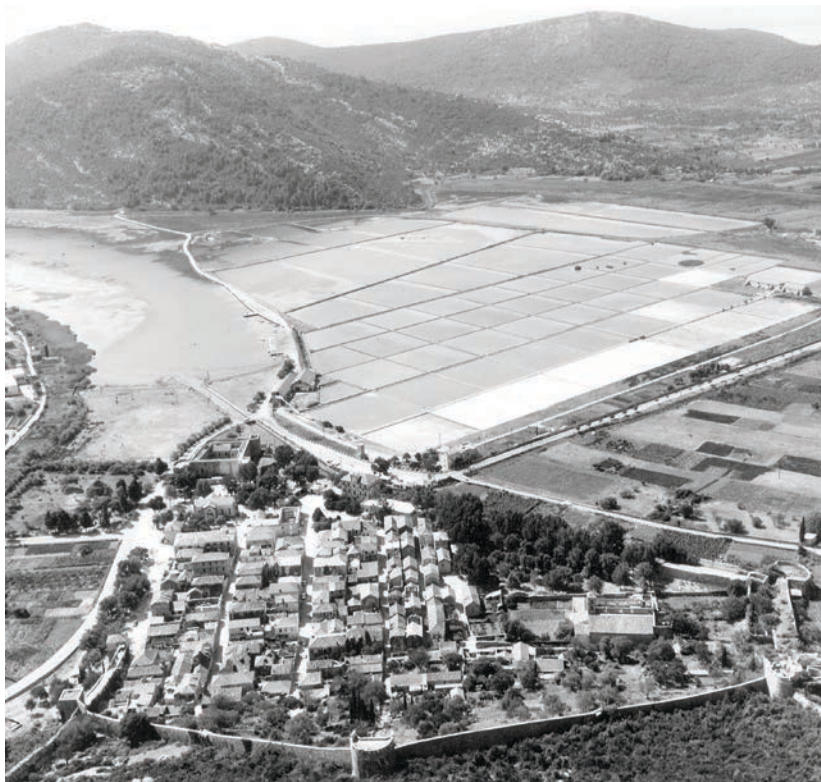

U razdoblju tzv. Justinijanove rekonkviste (VI. st.) težišta urbaniteta premještaju se iz nesigurnih obalnih gradova na otoke, gdje se uz vanjsku plovidbenu crtu između Konstantinopola i sjevernojadranskih gradova (osobito Ravenne) u kratkom vremenu gradi oko 40 bizantskih kastrona (κάστρον), malih utvrđenih naselja servisno-obrambenoga karaktera i razmjerno kratkog trajanja smještenih na istaknutim otočnim vrhovima ponad zaštićenih zaljeva (Gradina na Žirju, Toreta na Kornatu, Sveti Juraj na Pagu, Sveti Damjan te Kaštelina na Rabu, Sveti Marko i Korintija na Krku itd.), među kojima je arealom najveći brijunski kastron u uvali Dobrika. Ključni otočni grad ranobizantskoga razdoblja bio je Osor (rimski *Apsorus*). Proces odumiranja velikih kasnoantičkih gradova intenzivirao se tijekom VII. st. kada se napušta *Salona* (639) i osniva novi grad-refugij unutar zidina Dioklecijanove palače, napušta se *Epidaurum*, a na nedalekoj hridi osniva *Rausion* (Dubrovnik), posve nestaju dalmatinske kolonije *Narona* i *Aequum*, u zaleđu se gase gradovi poput *Asserije* i *Varvarije* te niz podvelebitskih gradova, npr. *Argyrunum* (Starigrad Paklenica), *Vegium* (Karlobag), *Lopsica* (Sveti Juraj), *Ortopla* (Stinica) i dr. U Istri se napušta Nezakcij, ali nastaje ili se snažnije razvija više novih kasnoantičkih gradova na poluotocima i otočićima uz morsku obalu (Rovinj, Novigrad, Umag); na području kontinentalne Hrvatske urbani kontinuitet je tada imala još samo *Siscia*.

Ranosrednjovjekovna naselja (VIII–XI. st.)

Nova sjedišta hrvatskih vladara u Dalmaciji (→ predromaničko graditeljstvo), smještajem reafirmiraju predrimске gradinske točke na fortificiranim vrhovima (Klis, Knin, Bijači, Biskupija, Bribir); u Istri je urbanizacija intenzivna u unutrašnjosti (Dvigrad, Guran, Gočan, Bale, Motovun, Sveti Lovreč). U

URBANIZAM,
tlocrt bizantskog kastrona,
Brijuni

URBANIZAM, Ston
foto: M. Pavić

kontinentalnom dijelu Hrvatske, gdje prije XII. st. nema gradova, razvijaju se specifična nizinska barska naselja – gradišta kružnog oblika promjera do 100 m, s vodenim opkopima, nasutim prstenastim bedemima, ponegdje i palisadama (Mrsunjski Lug kraj Slavonskog Broda, u supstratu vjerojatno i Sveti Petar kraj Ludbrega, Gudovac kraj Bjelovara, Torčec i dr.), što su morfološki prethodnici kasnijih romaničkih utvrda i protourbanih formacija tipa *Wasserburg*. Registrirana su i visinska utvrđena naselja (Lobor, prvotni slojevi Zagreba na Gradecu, Vukovara i dr.).

URBANIZAM, Korčula
foto: T. Dubravec / CROPIX

Srednjovjekovni gradovi (XII–XV. st.)

U srednjovjekovnoj Hrvatskoj urbani su status imala biskupska sjedišta (tada ih je bilo 25) te naselja s komunalnim statutima (50 kodificiranih na Jadranu, u Slavoniji samo Ilok). Najstariji je Korčulanski statut (1214), a po detaljnosti urbanističko-graditeljskih pravila ističe se Dubrovački statut (1272), osobito njegova 5. knjiga po kojoj su izvedene značajne regulacije i novi dijelovi grada. U statutima su sadržane odredbe o zaštiti od požara, odvodnji, širini ulica, zabrani drvene gradnje, parcelaciji, položaju otvora, obvezi popravaka kuća i zidina i sl. U jadranskim gradovima važan kriterij civiteta bile su zidine s vratima, među kojima se uz monumentalne dubrovačke zidine (dodatno ojačane u doba renesanse) ističu gotičke stonske zidine što na prevlaci Pelješca opasuju i povezuju Mali i Veliki Ston. Ojačane su s više tvrđava i kula pa su razvijenom dužinom (oko 5,5 km) među najvećima u Europi. Važniji utvrđeni gradovi su i Omiš s tvrđavom Starigrad, Korčula, Hvar, Split, Trogir, Šibenik, Zadar, Senj, Rab, Krk i gotovo svi istarski gradovi.

U kontinentalnoj Hrvatskoj urbane atribute imali su tzv. poveljni gradovi (*liberae villae* – slobodni kraljevski gradovi i trgovišta) kojih je bilo dvadesetak, od zagrebačkoga Kaptola (sloboštine dobiva 1198) i Varaždina (1209) do posljednjeg Iloka (1458). Najznačajniji je zagrebački Gradec utemeljen Zlatnom bulom Bele IV. (1242), planirani grad s ortogonalnom unutarnjom matricom, modularnim parcelama (površine oko 350 m²) i četverokutnim središnjim trgov proporcija 1 : 1,5 (58 m × 87 m). Jedini je grad u kontinentalnoj Hrvatskoj koji je po cijelom perimetru (duljine oko 1,6 km) zaštićen romaničkim kamenim zidom s kulama (Lotrščak, kula Kamenitih vrata, Popov toranj i dr.), izvorno sa šest gradskih vrata. Tipičnu srednjovjekovnu matricu ima i utvrđeni zagrebački Kaptol s izduženim ljevkastim trgov. Na ovim područjima ipak su češći tzv. otvoreni gradovi bez znatnijih zidina, spontane geneze, nastali oko tržnog mjesta u podgrađu kaštela ili burga, npr. Varaždin, Ozalj, Samobor, Krapina, Križevci, Požega, Vukovar. Iznimka je Ilok koji je Nikola Iločki sredinom XV. st. opasao monumentalnim gotičkim zidinama s nizom kula i polukula (duljine oko 1,4 km), s palasom i nekoliko crkava i samostana u urbanom tkivu. U srednjem vijeku osnivaju se i prva naselja specifičnih funkcija – crkveni gradovi, sjedišta novih biskupija (npr. zagrebački Kaptol, 1094; Đakovo, 1239), gradovi-solane (Ston, Pag), vojni i lučki gradovi, agrarne semiurbane kolonije i dr.

Tipične pozicije srednjovjekovnih gradova su visoke točke gradinskog karaktera, često s burgom ili kaštelom koji je prethodio naselju (mnogi su primjeri u Istri – Brseč, Mošćenice, Buzet, Beram, Grožnjan, Boljun, Pazin, Labin, Motovun, Oprtalj, Hum i dr.), utvrđeni otočići u blizini obale (Trogir,

Nin i Rovinj, svi s kontinuitetom od antike) ili poluotoci zaštićeni morem (Korčula, Primošten, Umag; s antičkim supstratom Rab, Zadar, Novi-grad, Stobreč), kao i duboki zaljevi (Bakar, Pag, Šibenik, Makarska). U kontinentalnom području gradovi su često smješteni uz obale rijeka (Vukovar, Ilok, Osijek, Brod, Hrvatska Kostajnica), uz srednjovjekovnu cestu *Via magna* i njezine odvojke (Varaždin, Križevci, Koprivnica, Virovitica) ili kao podgrađa starijih utvrda (uz spomenute, važni su još Dubovac, Modruš/Grad Tržan, Zrin, Ogulin, Brinje), no mnogi burgovi nikada nisu formirali suburbij (Medvedgrad, Veliki Tabor, Garić grad, Okić, Kolođvar).

Najvrednija su baština našega srednjovjekovnog urbanizma novoutemeljeni pravilni gradovi, poput Korčule sa shemom »riblje kosti« (XII–XIII. st.) ili oni ortogonalne planimetrije kao što su Veliki i Mali Ston (1333–34) i Pag (prijelazni ranorenesansni koncept, 1443). Važna su i planska proširenja ili regulacije postojećih gradova – Dubrovnika, s pravilnim gradskim blokovima (*insulama*) južno od Straduna (1272) i izduženim blokovima na padini Prijekoga (1296), Trogira (zapadno predgrađe Pasike, XIV–XV. st.), Raba (raster blokova u sjeverozapadnom dijelu, XII–XIII. st.) i Hvara podno tvrđave. Kod svih primjera javljaju se tipični uski blokovi okomiti na slojnice s dvoredom trostrano ugrađenih kuća bez dvorišta (tzv. *casa in blocco*) i odvodnim kanalom u zaleđu širine 50–80 cm (klončina, kolovaja, kanižela). Urbane matrice vernakularnih gradova uglavnom su nepravilne, prilagođene terenu (koncentrični kružni plan, radijalni, linearni, vretenasti, spiraloidni itd.).

Najcjelovitiji srednjovjekovni trg je trogirski (na mjestu rimskog foruma) gotovo kvadratnog tlocrta, oko kojega su smještene ključne građevine (katedrala sa zvonikom, komunalna palača, tri kapele, loža, poslije i toranj gradskog sata). Ikonografiju srednjovjekovnih gradova, uz fortifikacije, oblikuju arhitektonske dominante – crkve, upravne i stambene palače, vertikale zvonika (identitetski značaj imaju romanički tornjevi u Rabu, Zadru, Splitu, Motovunu i nizu istarskih gradića), zatim kule gradskog sata (Rab) te lože kojih funkciju u manjim istarskim gradovima preuzimaju trijemovi (lopice) ispred kapela i crkava (→ romaničko graditeljstvo; → gotičko graditeljstvo).

Renesansni gradovi (XV–XVI. st.)

Glavni urbanistički zahvati u doba renesanse vezani su uz modernizaciju utvrda kao posljedicu pojave artiljerije. Prvo razdoblje od sredine XV. st. do sredine XVI. st. obilježeno je pojačavanjem srednjovjekovnih zidina novim masivnim kružnim i polukružnim topovskim kulama, baterijama sniženih elevacija (npr. u Korčuli, Trogiru, Gračišću, Iloku) te izdvojenim kaštelima pravilnih tlocrta koji su služili kao predbran grada (stari grad Sisak, Nehaj

ponad Senja, biskupska utvrda u Zagrebu, Kaptol kraj Požege). Paradigmatski primjer ranorenesansnog fortificiranja grada je vanjski pojas dubrovačkih zidina (od 1453) s nekoliko izdvojenih točaka poput kazamatne utvrde Bokara i kružne kule Minčete (Michelozzo di Bartolomeo Michelozzi, → Juraj Dalmatinac, 1461–66). Od sredine XVI. st. u fortificiranju gradova dominiraju bastionski sustavi poput ranih tvrđave sv. Nikole na ulazu u Kanal sv. Ante kraj Šibenika, odnedavno pod zaštitom UNESCO-a (Gian Girolamo Sanmichelli, 1540–44) i utvrde Varaždina (Domenico dell'Allio, 1544), a kao ključne bastionske urbane fortifikacije toga doba na Jadranu izvode se gradske zidine Zadra (od 1537); u kontinentalnoj Hrvatskoj u zoni razgraničenja prema tursko-osmanskim područjima reguliraju se urbane matrice i do kraja XVI. st. bastionima se utvrđuju Čakovec, Koprivnica, Križevci, Ivanić i dr.

URBANIZAM,
Dubrovnik (*gore*)
foto: Š. Fabris / CROPIX

Dubrovnik prije potresa
1667., rad Zebedea Piccina,
1860–70., Muzej
franjevačkog samostana Male
braće, Dubrovnik (*dolje*)

URBANIZAM, Pag
foto: J. Mišković / CROPIX

Prvi primjer ranorenesansnoga planiranoga grada izvan Italije je Pag (koncept se pripisuje J. Dalmatincu, 1443), kod kojega je u strukturi izduženih *insula* i trostrano ugrađenih kuća još prisutna srednjovjekovna tradicija, dok se u matrici grada reflektira ranorenesansna planimetrija inspirirana rimskom antikom (*cardo-decumanus-forum-capitolium*). Specifičan su tip planiranih agrarnih utvrđenih naselja Kaštela između Splita i Trogira podignuta radi zaštite poljoprivrednih posjeda u doba osmanske opasnosti (1476–1566); izvorno ih je bilo 20, danas ih je sedam, među kojima je urbanistički najlikovitiji Kaštel Gomilica izgrađen na utvrđenom otočiću uz obalu. U Istri se ističe gradić Svetvinčenat koji je tijekom XVI. st. doživio renesansnu urbanu preobrazbu kada se uz kaštel Grimani sukcesivno izvodi planirani trg specifične perspektivne geometrije s novom crkvom, ložom i nizom tipskih kuća rene-

URBANIZAM,
Karlovačka zvijezda
foto: maloff / Shutterstock

sansnih obilježja. Najvažnije djelo naše renesansne urbanistike relevantno u europskim okvirima je Karlovačka zvijezda (Martin Gambon, Nicolo Angelini, Joseph Vintano, 1579), vojni grad podignut radi obrane od Osmanlija. Izrazito pravilan šestokutni oblik s uglovnim bastionima i ortogonalnom unutarnjom matricom sa središnjim kvadratnim trgom, jedan je od rijetkih primjera tzv. idealnoga grada realiziranoga u ovom dijelu Europe. Od manjih urbanističkih zahvata najvredniji renesansni javni prostor u XVI. st. realiziran je u Šibeniku gdje je uz netom dovršenu katedralu izvedena regulacija pravilnoga trga s renesansnim građevinama vijećnice, male lože i nekih palača; veliki renesansni trg (142 m × 37 m) ispod kojega je komunalna cisterna oblikovan je u Hvaru gdje uz manirističko pročelje katedrale dominira jedinstvena zgrada Arsenala s našim najstarijim kazalištem (1612). Među komunalnim zahvatima ističu se vodovodi i gradske cisterne (Onofrijevi vodovod s česnama u Dubrovniku, zadarskih Pet bunara). Renesansnoj slici naših gradova pridonosi niz novih javnih akcenata, poput gradskih vrata (Zadar, Šibenik, Cres, Motovun, Labin), loža (Hvar, Trogir, Zadar, Rab, Oprtalj, Kastav), kneževih i upravnih palača te vijećnica (Dubrovnik, Korčula, Trogir, Zadar, Pag, Pula), tornjeva s gradskim satom (Dubrovnik, Trogir, poslije i Omiš) i sakralnih, ponegdje utvrđenih sklopova (→ renesansno graditeljstvo). Posebnost renesansnog zaposjedanja prostora ladanja u okolici gradova su mnogobrojni ljetnikovci s vrtovima, poglavito na području Dubrovačke Republike. Prvo djelo hrvatskog autora u području teorije grada – *La città felice* – napisao je filozof Frane Petrić (1551).

Osmanski gradovi (XVI–XVII. st.)

Tijekom osmanske vladavine na okupiranom dijelu hrvatskog ozemlja urbane su preobrazbe istodobne s renesansnim i ranobaroknim slojem na slobodnim područjima. U prvim su desetljećima nakon osvojenja gradovi zahvaćeni depopulacijom pa do 1550-ih još nema islamiziranih gradova, već su zaobilježene isključivo kršćanske semiurbane varoši. Poslije urbani status kasabe (trgovišta) dobivaju naselja sa stečenom muslimanskom većinom i važnim funkcijama, a od početka XVII. st. javljaju se i šeheri (»pravi gradovi«) poput Osijeka, Požege, Iloka, vjerojatno i Drniša te Cernika. Urbana struktura naslijeđena iz predosmanske faze isprva se nije znatnije mijenjala, no na orijentalnu ikonografiju naših naselja utjecale su specifične interpolacije poput kupolnih džamija, hamama, karavan-saraja i dr. (→ islamsko graditeljstvo). Gradovi su, uz trgovačko-obrtničku čaršiju, bili organizirani u stambene mahale, često konfesionalno odijeljene, s 35 do 50 kuća sa šest do sedam osoba po domaćinstvu. U kasabama srednje veličine (Vukovar, Đakovo, Valpovo, Drniš) bilo je pet do šest mahala, u većim središtima (Osijek, Požega) 12 i više. Veličina gradova bila je skromna pa je potkraj XVI. st. više od

400 kuća popisano samo u Požegi i Iloku. Na izmaku osmanske vladavine (oko 1680) Požega je već imala 1000 do 1500 kuća, a Osijek je s više od 2000 objekata i 12 000 stanovnika tada bio najveće urbano središte na hrvatskim prostorima. Vukovar je s 350 kuća i oko 2500 stanovnika na 20 ha površine primjer onodobnoga grada srednje veličine. Uz glavne putove podižu se drvene palanke, pravilna četverokutna naselja-konačišta (Tovarnik, Sotin, Dalj) među kojima se ističe palisadama utvrđena palanka Yeni Hissar, današnja Petrinja, jedini novi grad koji su Osmanlije utemeljili u Hrvatskoj (1592). Urbanim fortifikacijama trokutnog oblika Osmanlije su opasali Makarsku (mimar Hajredin ml., 1568).

Barokni gradovi (XVII–XVIII. st.)

Rani barok tijekom XVII. st. razvija se samo u jadranskoj zoni i na slobodnim sjeverozapadnim područjima (tzv. *reliquiae reliquiarum*), dok je u kasnijem XVIII. st. fokus reurbanizacije preusmjeren na postosmansku obnovu Slavonije. Status kraljevskih gradova u habsburškome dijelu je tada imalo samo osam naselja (Varaždin i Zagreb su naizmjenično i glavni gradovi), trgovišta je bilo 41, vojno-krajiški gradovi pripadali su nomenklaturi komuniteta, a na mletačkim i dubrovačkim područjima stečeni statusi gradova kontinuiraju još od srednjeg vijeka.

Najvažniji spomenici baroknog urbanizma su novootemeljeni planirani vojni gradovi – Nova Gradiška, isprva izgrađena od drva (1748) i ubrzo pretvorena u zidani grad, te Bjelovar kao sjedište generalata Vojne krajine (gradnju vodi Philipp Lewin von Beck, 1756), primjer kvadratnoga grada (570 m × 570 m) ortogonalne matrice koju čini 36 *insula* s jasnim referencama na planimetriju rimskog kastruma s dvoosnim konceptom ulica i središnjim trgov-forumom. Glavne postosmanske urbane rekonstrukcije u kontinentalnoj Hrvatskoj također su bile vezane uz krajiška vojna središta kao što je osječka Tvrđa koja preobrazbom iz osmanskog šehera organske sheme u grad pravilnoga plana sa snažnim sustavom bastionskih utvrda vaubanovskoga tipa (srušene su 1920-ih) postaje najveća barokna urbana cjelina u Hrvatskoj (plan – Maximilian Eugen Gosseau d’Henef; izgradnja – Johann Stephan von Beckers, od 1712). Prigodom obnove Slavanskog Broda u funkciji nove bastionske tvrđave (inženjer Willer, od 1715) trasirane su tri ulice paralelne s obalom Save. Bastionska vojna naselja iz istoga doba su i Stara Gradiška te Glina, a krajiški koncept otvorenoga grada bez zidina sa središnjim kvadratnim trgovom očuvan je u Vinkovcima i Petrinji. Specifičnu baroknu preobrazbu tijekom XVII–XVIII. st. proveli su Zagreb i Varaždin kod kojih je zadržana srednjovjekovna matrica, no drvena je struktura posve zamijenjena zidanim objektima (nove kurije na Kaptolu od 1627., stambene i upravne palače, crkve i samostani), što je danas naj-

stariji očuvani sloj urbane arhitekture u kontinentalnoj Hrvatskoj.

URBANIZAM, Zadar
foto: V. Bašić / CROPIX

Ključan utjecaj na razvoj naselja na području Korduna, Gorskog kotara, Like i Primorja imala je izgradnja prvih modernih → cesta koje su spajale Karlovac i primorske luke – Karolina do Bakra (1726–28), Jozefina do Senja (→ Vinko Struppi, 1775–79) i Terezijana do Karlobaga (→ Filip Vukasović, 1786–89).

Na Jadranu se kao nove protuosmanske bastionske fortifikacije grade šibenske utvrde (Barone i Sveti Ivan, 1646), bastioni u Trogiru (od 1646), Splitu (tvrđave Gripe, od 1647. i Bačvice, 1657; drugi poligonalni vijenac bastiona oko grada, 1659–68), pulski Kaštel (1630–33), a poslije venecijanskog ponovnog osvajanja moderniziraju se zapušteni osmanski gradovi-utvrde Klis (od 1648) i Knin (od 1688). U civilnom segmentu najkompleksnija urbana rekonstrukcija provedena je u Dubrovniku nakon velikog potresa (1667) izgradnjom novih tipskih zgrada uz Stradun, a početkom XVIII. st. i

URBANIZAM,
Tvrđa, Osijek
foto: trabantos / Shutterstock

URBANIZAM,
regulatorna osnova Zagreba
iz 1887., Muzej grada
Zagreba (MGZ-2942) (gore)

Istočni dio tzv. Zelene
potkove s Trgom kralja
Tomislava, Zagreb (dolje)
foto: T. Krišto / CROPIX

baroknih sakralnih dominant (nova katedrala, crkva sv. Vlaha i isusovački kolegij s crkvom sv. Ignacija). Uz njih se formiraju scenični javni prostori poput barokno uzgibanih Skala od jezuita (Pietro Passalacqua, 1735–38). Potkraj XVIII. st. Rijeka započinje nasipavanje obale za izvedbu pravilnih blokova *Civitas Novae* (plan iz 1778). U Istri je, uz Vodnjan, najprosperitetnije barokno središte bio Rovinj gdje se zasipavanjem morskog kanala (1763)

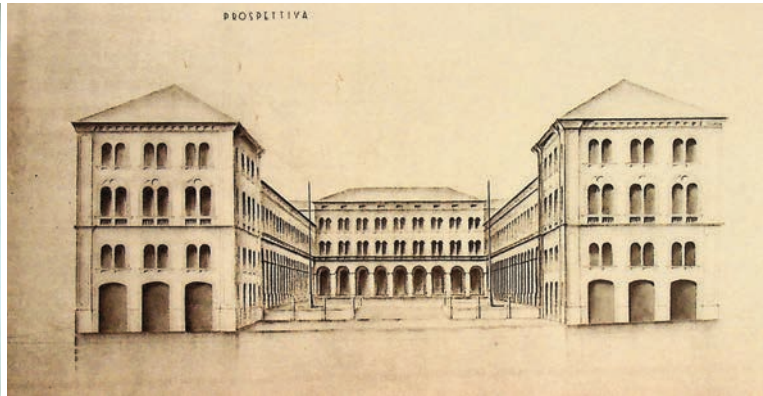
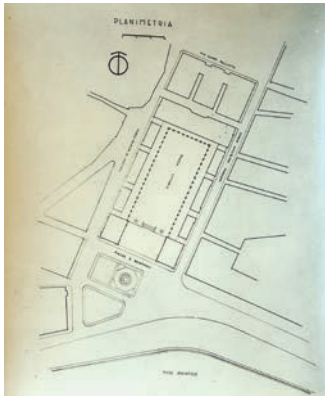
otočni grad spaja s kopnom stvarajući na prevlaci izduženu promenu, a na kopnenom dijelu kompoziciju od šest radijalnih ulica koje se od nove Piazze al ponte šire u zaleđe.

Barokne trgove dobivaju Makarska (oko nove katedrale) i Labin (kosi silazni trg) te niz manjih mjesta s proširenjima ili skalnadama oko crkava (Supetar, Milna, Nerežišće, Bol, Vis – Kut, Buje itd.). U Slavoniji su u XVIII. st. realizirani pravilni kvadratni trgovi u vojnim gradovima – u Bjelovaru glavni trg nastaje ispuštanjem četiriju središnjih gradskih blokova (dimenzija 180 m × 180 m), u osječkoj Tvrđi Trg sv. Trojstva sa svetačkim pilom omeđuju reprezentativne zgrade Generalata, Gradske straže, Magistrata i dr., a negdašnja vojna vježbališta (Exerzierplatz, Regimentplatz; od kraja XIX. st. preuređena su u civilne perivojne trgove) nalaze se u jezgrama Vinkovaca, Petrinje i Nove Gradiške. Slikoviti trgovi spontane geneze formirani kao ljevkaستا proširenja ulica, okruženi trgovačkim katnicama s trijemovima u prizemlju, nastali su u Vukovaru i Požeji.

Fizionomiji gradova pridonosi reprezentativno → barokno graditeljstvo, poput novih crkava i samostana (franjevci, isusovci, pavlini), županijskih zgrada (Vukovar, Križevci, Varaždin), rezidencijalnih palača (Patačić, Putar, Sermage, Erdödy, Keglević u Varaždinu; Vojković u Zagrebu; Milesi u Splitu; Battiala-Lazzarini u Labinu itd.), a diljem Slavonije podižu se i gradski dvorci s perivojima (npr. u Iloku, Vukovaru, Bilju, Dardi, Nuštru, Osijeku, Našicama, Virovitici, Daruvaru). Dvorci Hrvatskog zagorja lociraju se izvan gradova, na ladanjskim posjedima (Miljana, Lužnica, Gornja Bistra itd.). Najvredniji primjeri baroknih parkova s naglašenim kompozicijskim osima očuvani su djelomično uz valpovački dvorac Prandau-Normann, a u Zagrebu je to Maksimir (utemeljen 1787. na oko 400 ha površine) kao jedan od najranijih javnih perivoja u Europi.

Gradovi XIX. stoljeća

U prvim se desetljećima XIX. st. gradovi urbaniziraju uglavnom interpolacijskim gradnjama u postojećoj strukturi (→ klasicističko graditeljstvo), a jedina cjelovita regulacija realizirana je u Sisku (Ivan Fistrović, 1829). Ondje je planski razvijen novi grad inspiriran matricom rimskih naselja tipa *urbs quadrata* s pravilnim blokovima i kardinalnim uličnim osima na sjecištu kojih je središnji trg-forum. U Vukovaru je nakon velikog požara provedena sanacija izravnavanjem uličnih koridora i uspostavljanjem novih dijelova grada (Gabriel Homer, 1822); u Osijeku je ključna monumentalizacijska gesta trasiranje nove Županijske ulice avenijskog profila; u Zagrebu je težište razvoja preneseno u podgrađe gdje se formira novi trg Harmica s linearnim izdancima Illice i Vlaške ulice. Početak XIX. st. su obilježile i tzv. jozefinske regulacije s »ušoravanjem« mnogobrojnih nekonsolidiranih sela u Sla-

URBANIZAM, tlocrt sklopa Prokurativa, Split, MKM, Konzervatorski odjel u Splitu, ekultura.hr (lijevo)

Perspektivni crtež sklopa Prokurativa, Split, MKM, Konzervatorski odjel u Splitu, ekultura.hr (desno)

voniji i Srijemu, a tada su iznova izgrađena i neka semiurbana naselja geometriziranih shema, poput Tovarnika, kojega je klasicistički plan idealnoga kvadrata (1380 m × 1380 m) površine 190 ha najveća regulacija toga doba u Hrvatskoj.

Nastavljaju se i gradnje državnih cesta od važnosti za jadranske gradove – Lujzijane od Karlovca do Rijeke (F. Vukasović, 1803–11), ceste Sveti Rok–Obrovac–Zadar (→ Josip Kajetan Knežić, 1825–27), a u kratkom razdoblju Napoleonove vladavine maršal Marmont je diljem Dalmacije dao izgraditi više od 500 km prvih suvremenih cesta, među kojima se inženjerskim dometima ističe ona povrh Brele na Biokovu (Frane Zavoreo, 1810–11).

Klasicističko XIX. st. pobudilo je zanimanje za istraživanje i zaštitu povijesnih gradova, osobito Salone i splitske Dioklecijanove palače (nakon Roberta Adama, važni su prinosi Francesca Carrare i Vicka Andrića) te za perivojne realizacije, poput Garagninovih vrtova u Trogiru i Divuljama (Ginnantonio Selva, 1800–06) ili Haulikova preoblikovanja Maksimira (Michael Sebastian Riedl, od 1838). U Istri nove dominante u gradskoj slici postaju mnogobrojne klasicističke crkve s karakterističnim hramskim pročeljima, a u ladanjskom pejzažu agrarno-rezidencijalne stancije.

Druga polovica XIX. st. razdoblje je tzv. I. modernizacije obilježeno osnivanjem novih industrijskih gradova pravilne planimetrije i zoniranih funkcija – Đurđenovca (1866) i Belišća (od 1884), oba za potrebe preradbe drva, te Duge Rese za potrebe tekstilne proizvodnje (1884). U isto doba nastaju i prvi turistički gradovi, npr. Lipik s reprezentativnim neobaroknim konceptom lječilišnog sklopa (od 1867) i Opatija s parkovnom matricom (od 1882; regulacijska osnova 1892). Modernizacija postojećih gradova posljedica je izgradnje željezničke mreže (Zagreb je na nju priključen 1862), zatim razvoja maritimne infrastrukture (Rijeka postaje glavna trgovačka luka ugarskoga dijela Monarhije), nastanka proizvodnih pogona (→ industrijska arhitektura), a potkraj stoljeća i plinifikacije te elektrifikacije (Šibenik je prvi grad na svijetu koji je uveo Teslinu izmjeničnu struju, 1895). Monumentalno-

mu mjerilu gradske arhitekture pridonose mnoge državne zgrade sudova, kotarskih oblasti, školskih sklopova, muzeja, kazališta, kolodvora, vojarni itd. te privatne rezidencijalne palače i hoteli (→ historicističko graditeljstvo). Dominante gradova su nove ili obnovljene crkve (→ sakralna arhitektura) – đakovačka Strossmayerova katedrala (Karl Rösner i → Friedrich Schmidt, 1866–82), zagrebačka stolnica (neogotička restauracija F. Schmidt i → Herman Bollé, 1880–1906), osječka konkatedrala, kapucinska crkva u Rijeci, mornarička crkva u Puli, župna crkva u Krapini, svetište u Mariji Bistrici te niz slikovitih sinagoga (grade se nakon 1860).

Najambiciozniji urbanistički zahvati provedeni su u Zagrebu (od 1850. grad je ujedinjen) prema predlošku I. i II. regulatorne osnove (1865., 1887) za Donji grad gdje je u ortogonalnome blokovskom rasteru realiziran kompleks tzv. Zelene potkove s osam perivojnih trgova i nizom kapitalnih zgrada (Akademija, Umjetnički paviljon, Glavni kolodvor, Hrvatsko narodno kazalište, potom i Nacionalna i sveučilišna knjižnica), a na zapadnom rubu matrice školski forum iznimne reprezentativnosti. Glavni urbanisti historicističkoga Zagreba bili su Rupert Melkus (uz ostalo, autor plana groblja Mirogoja) te od kraja stoljeća → Milan Lenuci. U Rijeci je dolazak željeznice 1873 (→ željeznica; sv. 1; → željeznički kolodvor; sv. 1) bio ključni pokretač urbane preobrazbe obalnoga dijela (kolodvor, brodogradilište, lučka skladišta, palače mađarskih poduzeća), uz novo nasipavanje na ušću Rječine gdje nastaju pravilni blokovi s važnim javnim sadržajima (HNK s parkovnim trgom, hale tržnice i dr.). Nakon što je postala sjedište Admiraliteta austrougarske vojne mornarice (od 1853), Pula se ubrzano razvija izgradnjom vojne infrastrukture poput Arsenala i artiljerijske mreže s 40-ak utvrda oko grada i zaljeva. U zaleđu nastaje nova rezidencijalna zona s ortogonalnom strukturom blokova pa je Pula već 1880. po broju stanovnika bila drugi najveći grad na području današnje Hrvatske.

Ambiciozni se zahvati provode u Splitu (kompleks Prokurativa s probijem Marmontove ulice), Zadru (rušenje utvrda uz južnu obalu i izgradnja monu-

URBANIZAM, bazen s dječjim igralištem na Trgu kralja Petra Krešimira IV., Zagreb

mentalnog poteza palača), u Šibeniku (uklanjanje bastiona), u Koprivnici (širenje izvan perimetra tvrđave). Pojavom turizma razvijaju se Rab i Veli Lošinj te Daruvar (toplički kompleks), a nova pomorska središta i najveći gradovi na našim otocima postaju Mali Lošinj i Vela Luka. Reprezentativni su parkovi uređeni u Đakovu (biskupski Strossmayerov perivoj), Osijeku (Sakuntala), Opatiji, Šibeniku, Zadru i Jelsi, a uređuju se i pejzažne park-šume Čikat u Malom Lošinju (1886), Zlatni rt u Rovinju (od 1890) i Komrčar u zaleđu Raba (1890–1905). Dobra prostorna dokumentiranost naših gradova u XIX. st. posljedica je državne katastarske izmjere – za jadranski dio provedene 1818–38., za kontinentalna područja 1851–77.

Moderni gradovi (XX. st.)

Iako je 1900. samo devet urbanih cjelina na području Hrvatske imalo više od 10 000 stanovnika, a udio gradskoga stanovništva tada je iznosio tek 8%, tijekom XX. st. gradovi su doživjeli veliku demografsku

URBANIZAM, Zagreb: direktivna regulatorna osnova Zavoda za urbanizam iz 1953., Urbanistički zavod grada Zagreba

i prostornu ekspanziju. Najveći porast populacije imao je Zagreb koji se do kraja stoljeća povećao 13 puta, no pozitivni urbanizacijski procesi vezani uz razvoj industrije, prometa i tercijarnih djelatnosti obilježja su većine naših gradova. Kao posljedica donošenja Građevnih redova (1900) do kraja I. svj. rata 15 je gradova izradilo suvremene regulatorne osnove koje su omogućile novu izgradnju (→ secesijsko graditeljstvo), pri čemu su najambiciozniji bili planovi za istočne dijelove Zagreba (M. Lenuci, 1905., 1907) i za novi tok Save. U prvim se desetljećima ruše stare fortifikacije (Bakačeva kula ispred zagrebačke katedrale, bastioni osječke Tvrđe i Koprivnice, zidine Raba i Zadra uz obalne promenade), uređuju se novi perivoji i oblikuju reprezentativna groblja, poput varaždinskoga (Herman Haller, 1905), a raspisuju se i prvi urbanistički natječaji (npr. za regulaciju Kaptola i Dolca u Zagrebu). Planska industrijska naselja podignuta su u Vukovaru (Kudeljarsko naselje, 1905–09), Belom Manastiru (Šećeransko naselje, 1912), a u Baranji je tada nastao i niz semiurbanih pustara pravilne matrice (Mitrovac, Kozjak, Tikveš i dr.). Kraj Bršadina-Lipovače je tijekom I. svj. rata izgrađen planirani bolnički grad radijalno-koncentrične kompozicije, tzv. Drveni Beč za smještaj 7000 pacijenata (izgorio 1918).

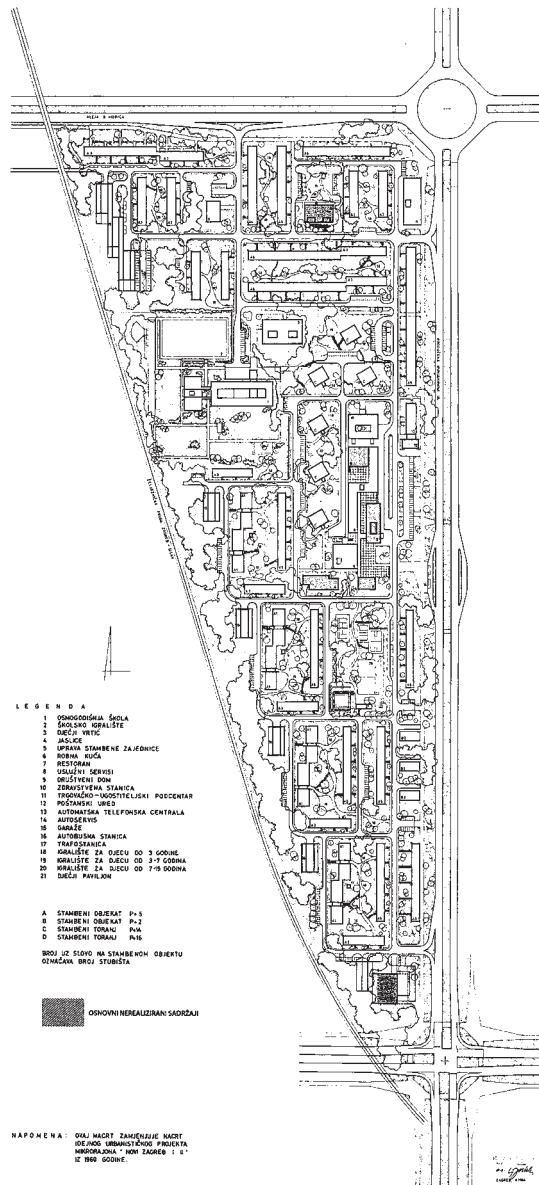
Razdoblje između dva svj. rata obilježili su veliki natječaji za generalne planove gradova (Splita, Karlovca, Sušaka); u Osijeku je proveden međunarodni natječaj za perivojno uređenje glasija Tvrđe (Albert Esch, 1925), no po kreativnim dometima najvažniji je međunarodni natječaj za regulatornu osnovu Zagreba (1930/31) koji je poslije rezultirao uspostavljanjem ključnih poteza u urbanoj matrici – današnje Ulice grada Vukovara i gradske središnje osi. U Zagrebu su provedeni i urbanistički natječaji za Zakladni blok te novi Zagrebački zbor na Savskoj cesti (→ moderna arhitektura i urbanizam). Među zagrebačkim stambenim modelima ističu se rezidencijalne zone vila (npr. Novakova ulica, od 1930) te čak 23 realizirana naselja socijalnog stanovanja (→ stambena arhitektura), poput Željezničarske kolonije (1924–28), Naselja Prve hrvatske štedionice (od 1935), Cvjetnog naselja (→ Vlado Antolić, 1939/40). Od novih modernistički oblikovanih javnih prostora u Zagrebu su najvažniji Trg žrtava fašizma (od 1922) i perivojno oblikovani Krešimirov trg koji je i danas najveći trg u Hrvatskoj površine 4,6 ha (regulacija V. Antolić, → Josip Seissel, → Ciril Jeglič, 1936–38). Za urbanizam međuratne moderne osobito su važni planski osnovani industrijski gradovi koncipirani na postulatima CIAM-a, poput Batina Borova (František Lydie Gahura i dr., 1931–38), Ubla na Lastovu (1933–36) te istarskih rudarskih gradova Raše (Gustavo Pulitzer-Finali, 1936–37), Podlabina (Eugenio Montuori, 1939–42) i Potpićna (1942–43).

Tijekom II. svj. rata gradovi urbanistički stagniraju uz povremena razaranja glavnih lučkih i industrij-

skih središta (osobito intenzivno od jeseni 1943). Tijekom 1944–45. razvijaju se koncepti buduće obnove – vlasti NDH provode natječaj za tipiska naselja regionalnih odlika, a na slobodnim područjima organizirani su tzv. urbanistički seminari u Topuskom, na Visu i u Šibeniku gdje su pod vodstvom J. Seissela, → Dragana Boltara i dr. izrađeni prototipski modeli za obnovu stradalih naselja (npr. Bilica i Gradca). Najambiciozniji pothvat bila je realizacija partizanskog zbjega, »pustinjskoga grada« planske osnove sa šatorskim nastambama za 28 000 žitelja u egipatskom El Shattu (Dragan Petrik i dr., 1944–46).

Za razdoblje obnove gradova nakon II. svj. rata važno je utemeljenje Urbanističkog instituta NR Hrvatske (1947) i područnih zavoda u regionalnim središtima koji su u kratkom vremenu izradili nekoliko desetaka modernih regulacionih osnova za veće gradove (ključni su planeri V. Antolić, J. Seissel i → Antun Ulrich; u Splitu → Budimir Pervan; u Rijeci → Zdenko Kolacio). Tada nastaju i dva posljednja planski osnovana grada u Hrvatskoj – luka Ploče (Tankred Lubynski, Branko Vasiljević i Branko Petrović, od 1947/48) i vojno-industrijsko naselje Novi Lički Osik (B. Petrović, od 1949). Desetljeće obnove zaključuje uzorno provedena rekonstrukcija povijesne jezgre Zadra s kreativnom restitucijom antičke urbane matrice (→ Bruno Milić, → Miroslav Kollenz – natječaj 1953–54; plan 1955).

U razdoblju zrele moderne paradigmatično značenje imala je realizacija Južnoga (Novog) Zagreba (→ Jospip Uhlík, Z. Kolacio, → Mirko Maretić i dr., od 1962), a u toj zoni osobito je važan sklop Velesajma (→ Marijan Haberle, od 1955) i stambena naselja Zapruđe, Travno i Dugave (potonje → Ivan Čižmek). Izvan Zagreba originalnošću koncepta ističe se stambeno područje Split III (Vladimir Mušić i dr. – natječaj 1968–69; realizacija → Dinko Kovačić i dr.), poslije i splitsko naselje Žnjan – Dragovode (→ Marijan Hrzić, → Neven Šegvić, → Davor Mance, natječaj 1985). Specifičnu urbanu siluetu Rijeke formirale su grupacije → nebodera (od 1960). U području rekonstrukcije gradskih središta inovativna je realizacija Blok-centra I u Osijeku (→ Radovan Mišćević, 1967–68) i pješačkog poteza Tkalčićeve ulice u Zagrebu (→ Miroslav Begović, 1966–87). Za metodologiju urbanističkog planiranja bili su instruktivni Generalni urbanistički plan (GUP) Zagreba iz 1971 (J. Uhlík), detaljni plan centra Zagreba iz 1975–76 (→ Branko Kincl) i kreativni projekti tzv. središnje osi što su nastajali od 1971 (→ Velimir Neidhardt i dr.). Programom turističkih naselja na specifičan su način reafirmirane teme novoplaniranih gradova poput Červar-Porta (Juraj Matijević, Dinko Milas, 1976–77), Marede, Gajca, Barbarige i dr. (→ turistička arhitektura), a teme širih turističkih područja razvijao je → Matija Salaj. Nezaobilazan doprinos u području prostornog planiranja (osobito

URBANIZAM, urbanistički plan naselja Trnskog, stambena zajednica Trnsko s nerealiziranim sadržajima iz 1964.

URBANIZAM, Donji grad oko Trga žrtava fašizma, Zagreb
foto: M. Pavić

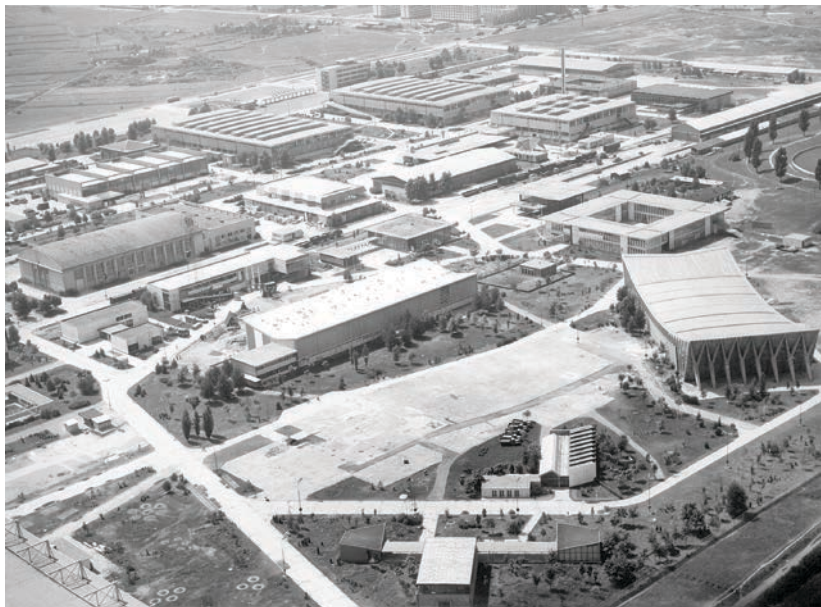
URBANIZAM,
panorama novoizgrađenih
dijelova Trnja 1960-ih,
Zagreb

nacionalnih parkova) ostavio je → Ante Marinović-Uzelac. Na međunarodnoj sceni visoko je valoriziran natječajni projekt za novi centar Skoplja nakon potresa (I. nagrada *ex aequo* R. Miščević i → Fedor Wenzler, uz japanske arhitekta Kenza Tangea i Aratu Isozakija, 1965).

Suvremeni gradovi (nakon 1991)

Tijekom tranzicijskoga razdoblja 1990-ih neki su gradovi doživjeli ratna razaranja i potom opsežne obnove (osobito Vukovar, Dubrovnik, Petrinja, Gospić, Pakrac i dr.) ili su imali stagnantan urbani razvoj koji je potrajao do početka XXI. st., dok se istodobno mlađa generacija arhitekata afirmirala na međunarodnim urbanističkim natjecajima poput EUROPAN-a (→ Goran Rako, → Hrvoje Njirić).

URBANIZAM,
Zagrebački velesajam
1960-ih

Nakon 2000. razvijena je nova metodologija prostornih planova gradova, općina i županija (ključni urbanisti su → Sonja Jurković, → Srećko Pegan, → Mladen Obad Šćitaroci, Oleg Grgurević, Jesenko Horvat, → Nenad Lipovac, Boško Budisavljević, Vladimir Mattioni, Tito Kosty, Ratko Miličević, Bojan Bilić, Nives Kozulić, Lea Petrović Krajnik, Ana Mrđa, Sandra Jakopec, Nikša Božić, → Dario Gabrić i dr.). U okviru programa POS-a proveden je niz natječaja za stambena naselja u Zagrebu: Špansko – Oranice (Zoran Hebar, 2003–06), Urbani III (→ Tihomir Jukić, 2006–09), Sopotnica – Jelkovec (Sanja Gašparović, Ivan Mlinar, Krunoslav Šmit i dr., od 2006); također i u Splitu, Rijeci, Zadru, Rovinju, Cresu i dr. U domeni javnih gradskih prostora estetizirane trgovce u Pagu, Umagu, Opuzenu i Rovinju realizirao je → Nenad Fabijanić koji se bavi i kompleksnim urbanističkim studijama (*Integrirani grad*, s Gordanom Domić i Borisom Koružnjakom, 2010); specifične urbane instalacije u Zadru (*Pozdrav Suncu* i *Morske orgulje*, 2005–08) potpisuje → Nikola Bašić; redizajn splitske rive osmislio je → Studio 3LHD (2007), a kreativno vrijedni trgovi izvedeni su i u Zagrebu, Klanjcu, Samoboru, Osijeku i dr. Posebna pozornost usmjerena je na tzv. *brownfield* zone napuštene industrije, prometne infrastrukture i vojnih prostora (npr. u Zagrebu Klaonica u Heinzelovoj ulici i bivši kompleks tvornice Gredelj, u Šibeniku tvornica TLM, u Rijeci lučke hale, u Puli i Splitu vojni areali). U najnovije doba razvijaju se i reprezentativni centri s nizom nebodera i → poslovnih zgrada na zagrebačkom potezu Heinzelova–Radnička, osječkoj Čepinskoj cesti, na prilazima Splitu i dr. Inovativnu disciplinu *urban designa* kao sintezu arhitekture, urbanizma i pejzažnog oblikovanja, s nizom teorijskih prinosi i vizijskih projekata za naše gradove razvija Alen Žunić (→ suvremena arhitektura i urbanizam).

Urbanističke ustanove i udruženja

Iako se svi novoosnovani, odnosno planirani gradovi kao i parcijalne planske regulacije koje su tijekom povijesti nastale na tlu Hrvatske (počevši od grčke urbane kolonizacije u IV. st. pr. Kr.) mogu smatrati postignućima urbanizma, sustavno urbanističko djelovanje školovanih stručnjaka u posebno formiranim gradskim službama javlja se tek u razdoblju tzv. prve modernizacije (od sredine XIX. st.), osobito nakon što je provedena detaljna katastarska izmjera cijele zemlje (dovršena 1877) koja je osigurala podloge za egzaktno planove (npr. za I. regulatornu osnovu Zagreba 1865). U to su se doba regulacijama gradova uglavnom bavili geodeti, inženjeri kulturne tehnike i mjernici različitih stupnjeva obrazovanja izrađujući tehničke planove, a tek rijetki među njima razvili su se i u kreativne urbaniste, poput predstojnika Gradskoga građevnog ureda Zagreba R. Melkusa (na toj je dužnosti bio 1882–91) i njegova nasljednika M. Lenucija (predstojnik

1891–1912), koji su vrsnim realizacijama obilježili zagrebački urbanizam do I. svj. rata.

Planerske ustanove

Sve do II. svj. rata urbanističko je planiranje bilo organizirano isključivo kao gradska služba pri građevnim odjelima poglavarstava, a prvi samostalni Odsjek za regulaciju grada u Zagrebu uspostavila arhitekt → Stjepan Hribar (1928). Čak su se i prvo-nagrađena natječajna rješenja (uglavnom za regulatorne osnove) razrađivala u gradskim službama, a ne u privatnim uredima arhitekata. Tijekom II. svj. rata uočljiva je etatizacija sustava pa je urbanističko planiranje pozicionirano u nadležnom ministarstvu, što će se kao organizacijski model održati i u ranim poslijeratnim godinama. Prva neovisna planerska ustanova bio je → Urbanistički institut Hrvatske koji je potkraj 1947. osnovao V. Antolić; iste je godine B. Pervan utemeljio Urbanistički centar u Splitu (poslije → Urbanistički zavod Dalmacije), a 1952. Z. Kolacio Urbanistički institut za Istru i Hrvatsko primorje (poslije → Urbanistički institut Rijeka). Prešavši u Zagreb, Z. Kolacio je 1957. osnovao samostalni → Urbanistički zavod grada Zagreba. Tijekom 1960-ih i 1970-ih u većini su gradova formirani odjeli za urbanizam s upravnim i provedbenim ovlastima, dok su izradbu planova kao tržišnu djelatnost u potpunosti preuzeli specijalizirani arhitektonski i urbanistički biro. Slično je stanje i danas, pri čemu prostorne planove viših razina vode ili izrađuju županijski zavodi za prostorno uređenje, odnosno Zavod za prostorni razvoj (nositelj je Državnoga plana prostornog razvoja); stožerno tijelo planerske domene je Uprava za prostorno uređenje pri Ministarstvu prostornog uređenja, graditeljstva i državne imovine.

Udruženja

Iako urbanisti dijele zajednička udruženja s arhitektima (još od osnivanja → Kluba inženira i arhitekta u Zagrebu, 1878), danas djeluje i nekoliko zasebnih strukovnih odvjetaka poput Udruge hrvatskih urbanista koja okuplja planerska poduzeća i uredi (osnovana 2008), Sekcije za urbanizam → Društva arhitekata Zagreba i Odbora za urbanizam u → Hrvatskoj komori arhitekata (gdje profesionalni status stječu i ovlašteni arhitekti-urbanisti). Hrvatska sekcija ECOVAST-a (akronim od engl. European Council for the Village and Small Town; osnovana 1993) okuplja stručnjake na aktivnostima vezanima uz istraživanje i afirmaciju malih gradova i seoskih naselja; Hrvatski odbor udruge ICOMOS (akronim od engl. International Council on Monuments and Sites; osnovan 1999) djeluje na zaštiti spomeničkih urbanih cjelina.

Akademije

U → Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti (sv. 4) unutar VII. razreda za likovne umjetnosti tijekom povijesti su naslov akademika stekli arhi-

URBANIZAM, stambeno područje Skalice i Glavičine, Split

tekti-urbanisti J. Seissel, V. Neidhardt (od 2019. predsjednik HAZU-a), B. Kincl, M. Obad Šćitaroci i dr., dok su za dopisne članove bili birani arhitekti-urbanisti → Juraj Neidhardt, → Nikola Dobrović, → Ernest Weissmann i V. Antolić. U okviru HAZU-a djeluje Znanstveno vijeće za arhitekturu, urbanizam i uređenje prostora te Znanstveno vijeće za turizam i prostor. Također, u → Akademiji tehničkih znanosti Hrvatske (sv. 4) ustrojen je Odjel za arhitekturu i urbanizam, a više je urbanista birano i u Akademiju arhitektonske umjetnosti i znanosti Hrvatske (osnivač → Andrija Mutnjaković, 2019).

Sustav planiranja i prostorno-planski dokumenti

Prostorno uređenje

Kompleksno je područje u gospodarenju prostorom širega značenja od same izradbe planova; objedinjava sve političko-upravne odluke, legislativne i plan-

URBANIZAM, Vladimir Mušič, Marjan Bežan i Nives Starc, urbanističko rješenje naselja Split III iz 1960-ih

URBANIZAM,
Pećine, Rijeka
foto: D. Rendulić

ske dokumente za određeno područje te postupke i aktivnosti na njihovoj pravnoj i fizičkoj provedbi vodeći računa o ravnoteži između pojedinačnih interesa vlasnika zemljišta i općega javnog interesa. Glavna je zadaća upravljanja prostorom odrediti način uporabe zemljišta, namjenu, pravila izgradnje, opremu infrastrukturom i ustrojiti ekološki održivi način života.

Urbanistička legislativa

Razvija se tek nakon 1900. kada su objavljeni obvezujući »građevni redovi« (posebno za gradove, posebno za sela) s utvrđenom obvezom izradbe planova, pri čemu je više gradova do kraja I. svj. rata izradilo i lokalne građevne pravilnike. Tek u međuratnom razdoblju donosi se novi Građevinski zakon (1931), potom i Pravilnik o izradi regulacionih planova (1932). Prvi poslijeratni službeni propis bila je savezna Uredba o generalnom urbanističkom planu (1949), prostorno je planiranje započelo na temelju interne Metodologije Urbanističkog instituta Hrvatske (pripremljene 1956), dok je Zakon o urbanističkom i regionalnom prostornom planiranju (iz 1961. i 1964) formaliziran kada je niz kotarskih i općinskih prostornih planova već bio izrađen. U kasnijim zakonima iz planerske domene (donesenima 1973., 1980. i 1986) uvedene su nove planske kategorije poput razvojnoga prostornog plana, provedbenoga urbanističkog plana (PUP) i urbanističkog projekta (UP). Nakon 1991. postupno jača etatizacija planiranja pa se težište s provedbenog urbanizma detaljnog mjerila i oblikovnih atributa prebacuje na razvojne dokumente, odnosno na prostorno planiranje na razini županija, gradova i općina, koje je danas i zakonski obvezno.

Urbanističko planiranje

Stručna je djelatnost vezana uz izradbu planskih rješenja i dokumenata za gradska područja; u nadležnosti je jedinica lokalne samouprave. Tijekom XIX. st. i u prvjoj polovici XX. st. temeljni su urba-

nistički dokumenti bile regulatorne osnove (generalne, direktivne i detaljne). Nakon II. svj. rata pod različitim se nazivima razvijaju generalni urbanistički planovi (GUP) koji obuhvatom pokrivaju cjelinu grada te definiraju prometnu matricu s rastom glavne ulične mreže i infrastrukture, namjenu površina i osnovne građevne regule, ponegdje i »urbana pravila« (procedure, katnosti, gustoće i sl.). Izrađuju se na kartografskim podlogama Hrvatske osnovne karte (HOK) u mjerilu 1 : 5000 ili 1 : 10 000 (za velike gradove iznimno i u većim mjerilima) na rok valjanosti od 15 do 20 godina, uz periodične novelacije (postupci izmjena i dopuna plana). GUP bi trebao imati strateški karakter urbane vizije, no u praksi često zamjenjuje nedostajuće detaljne planove i služi kao provedbeni dokument.

Za dijelove grada specifičnih funkcija i pretežno nezgrađenog areala (nova stambena naselja, industrijske zone, sportsko-rekreacijske cjeline, prometni terminali) gdje je potrebno riješiti elemente izgradnje i uređenja na pojedinačnim parcelama i javnim prostorima izrađuju se detaljni planovi uređenja (DPU), prije provedbeni urbanistički planovi (PUP) na katastarskim podlogama u mjerilu 1 : 1000. Planom se definira parcelacija, građevni i regulacijski pravci, visine i namjene zgrada, stupanj izgrađenosti i iskoristivosti čestica, a na javnim površinama mreža lokalnih prometnica i infrastrukture, parkirališta te uređenje zelenih površina. Rok realizacije DPU-a je okvirno pet godina, a ti planovi zakonski nisu obvezni. Novija planerska kategorija je urbanistički plan uređenja (UPU), koji se hijerarhijski nalazi između GUP-a i DPU-a, definira detaljnu namjenu površina, ulične koridore i razgraničenje između javnih i privatnih parcela. Izrađuje se na umanjenim topografsko-katastarskim podlogama u mjerilu 1 : 2000, za veće obuhvate do 1 : 5000 (danas se rabi i digitalni ortofoto DOF); zakonski je obavezan za zaštićene povijesne urbane cjeline, a za ostala gradska područja se prema potrebi utvrđuje GUP-om.

Prostorno planiranje

Negdašnje regionalno planiranje, novija je interdisciplinarna stručna djelatnost proizašla iz urbanizma, a bavi se planiranjem većih prostornih cjelina koje nadilaze granice grada s ciljem optimalnog razmjesta i razvoja stanovništva, gospodarskih djelatnosti te održivog korištenja i zaštite prirodnih resursa. U Hrvatskoj je prvi takav dokument bio Regionalni prostorni plan Kotara Krapina (Urbanistički institut Hrvatske, 1958). Tijekom 1960-ih i 1970-ih izrađeni su makroregionalni planovi za Istru, Slavoniju i Baranju i Zagrebačku regiju, a u suradnji s agencijama UN-a kompleksni Projekt Južni Jadran (1969) i Projekt Gornji Jadran (1972); 1980-ih prihvaćen je veći broj prostornih planova općina. U nastavni program Arhitektonskoga fakulteta u Zagrebu kolegij Prostorno planiranje je

1968. uveo A. Marinović-Uzelac koji je razvio i znanstvenu komponentu te discipline.

Danas je izradba prostornih planova zakonski obvezna za teritorije definirane upravnom podjelom – od lokalne razine (prostorni plan uređenja grada/općine – PPUG/O) do regionalnog obuhvata (prostorni plan županije – PPŽ) te područja cijele države (Državni plan prostornog razvoja). Ti dokumenti imaju strateški i razvojni karakter s vremenskom projekcijom od 15 do 20 i više godina, izrađuju se na topografskim kartama u mjerilima 1 : 25 000 do 1 : 100 000 (za cjelinu države i u većem mjerilu). Prostorni su planovi komplementarni urbanističkim jer definiraju urbane mreže i sustave više naselja (njihovu razinu centraliteta i hijerarhiju), planiraju konurbacije (dva ili više susjednih međusobno ovisnih gradova), metropolitanska područja i gravitacijske zone gradova te sekundarnu urbanizaciju u odnosu na ruralna područja; također planiraju izvangradske prometne sustave, kapitalnu infrastrukturu, korištenje i zaštitu okoliša i prirodnih resursa te demografsku strategiju u prostoru.

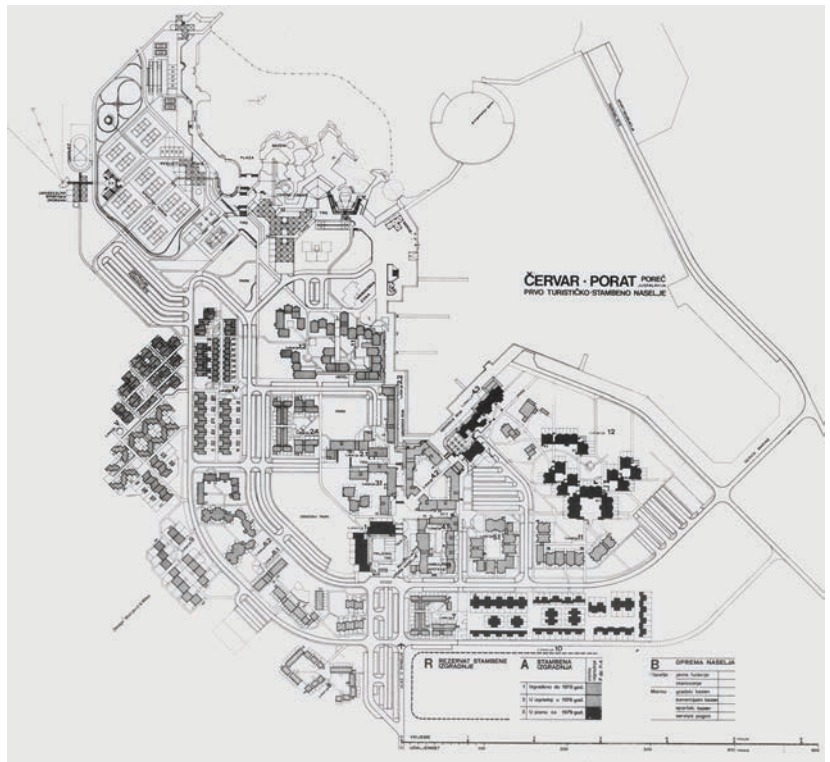
Posebne vrste planiranja

Među nestandardnim kategorijama planova katkad se izrađuju urbanistički projekti, detaljni no zakonski neobvezni dokumenti za manje prostorne cjeline jednog vlasnika; doktrina *urban designa* razvijena je potkraj 1950-ih na Harvardu, a odlikuje ju integralno rješenje arhitekture, urbanizma i pejzažnog oblikovanja. Urbanistički se projekti katkad izrađuju i za oblikovanje trgova, pješačkih zona, uređenje perivoja i sl. Pod utjecajem američke metodologije u novije se doba izrađuju i tzv. master-planovi kao strateške vizije urbanog razvoja osobito kompleksnih gradskih cjelina, najčešće za potrebe dugoročnih investicijskih programa, urbanih transformacija većih *brownfield* područja i sl. U nestandardne dokumente spadaju pejzažni planovi koji se rade prigodom velikih infrastrukturnih ili eksploatacijskih zahvata u prostoru, a kao prostorni planovi područja posebnih obilježja izrađuju se za nacionalne parkove, parkove prirode, memorijalna područja i sl. (prvi prostorni plan za NP Plitvička jezera izrađen je 1964).

Edukacija, istraživanja i publicistika

Visokoškolsko obrazovanje

Sustavna edukacija urbanista u Hrvatskoj započela je tek 1935. kada je S. Hribar, onodobni voditelj Odsjeka za regulaciju grada Zagreba, na 3. i 4. godini studija → Tehničkoga fakulteta u Zagrebu (sv. 4) uveo kolegij Urbanizam s pratećim vježbama, potom i seminarom, te utemeljio Stolicu za urbanizam, kojoj se 1938. pridružio fakultetski Zavod za urbanizam kao stručni odjel te 1942. Kabinet za urbanizam kao znanstvena jedinica. Od 1940. urbanističke kolegije vodio je → Velimir Jamnicki

kojemu je 1941. asistent postao Krunoslav Jurišić (oba su nastavnika tragično stradala na kraju II. svj. rata). Prvu urbanističku diplomu na zagrebačkom sveučilištu obranio je B. Milić (*Urbanistički plan Travnika*, 1942).

Nakon II. svj. rata na Katedri za urbanizam Tehničkoga fakulteta, potom Arhitektonsko-građevinskog-geodetskoga (od 1956) i konačno samostalnog → Arhitektonskoga fakulteta (od 1962) stasao je nastavnički tim doajena hrvatske urbanističke scene: D. Boltar, Rikard Marasović, J. Seissel, B. Milić, M. Kollenz, A. Marinović-Uzelac, M. Maretić, a od 1990-ih i niz mlađih nastavnika: S. Jurković, O. Grgurević, M. Hrzić, M. Obad Šćitaroci, S. Pegan, T. Jukić, J. Horvat, N. Lipovac, → Bojana Bojanić Obad Šćitaroci i dr.

Na Katedri se tijekom vremena, uz temeljnu nastavu urbanizma, razvio niz novih komplementarnih disciplina (poput prostornog planiranja, pejzažne i perivojne arhitekture i urbane sociologije) kao i posebnih oblika studija – od urbanističkog smjera (1967–79), planerske skupine predmeta na izvanrednom studiju (od 1961) i studiju uz rad (od 1977), studiju više stručne sprema (od 1978) do poslijediplomske razine – magistarskoga studija Urbanizam i prostorno planiranje (od 1969) te danas specijalističkoga studija Prostorno uređenje – Strateško planiranje i održivi razvoj (od 2019) i doktorskoga programa koji se odvija već 20-ak godina. S temama šire urbanističke profilacije na Arhitektonskome fakultetu magisterij znanosti steklo je više od 70 polaznika, a doktoriralo je 60-ak.

URBANIZAM, prostorni plan turističko-stambenog naselja Červar-Porat iz 1977.

URBANIZAM,
Generalni urbanistički plan
grada Osijeka, 2000.

Uz Arhitektonski fakultet, urbanistički i prostorno-planerski kolegiji predaju se i na → Građevinske fakultetu, → Geodetske fakultetu, → Agromomske fakultetu (sv. 2), → Fakultetu šumarstva i drvne tehnologije (sv. 2), → Fakultetu prometnih znanosti (sv. 1) te na studijima geografije i ekologije na → Prirodoslovno-matematičkome fakultetu (PMF) u Zagrebu (sv. 4); nastava urbanizma izvodi se i na novoosnovanim studijima arhitekture i urbanizma u Splitu i Osijeku.

Znanstvenoistraživačka djelatnost

Znanstvenoistraživačka djelatnost je poglavito vezana uz znanstvene aktivnosti Katedre za urbanizam Arhitektonskoga fakulteta u Zagrebu, pri čemu je tijekom 1980-ih i 1990-ih integralne projekte Katedre vodio A. Marinović-Uzelac (s više specifičnih podtema), a nakon 2000. krovne programe Katedre prema istome modelu vodi M. Obad Ščitaroci, npr. projekt Villas (2004–06) te projekt HERU – Heritage Urbanism (2014–18). Fakultet je organizirao i više međunarodnih znanstvenih skupova, poput Rethinking Urbanism

URBANIZAM,
POS naselje Sopnica –
Jelkovec, Sesvete
foto: D. Pongračić / CROPIX

Conference (2012) i dr. U području ekspertnog planiranja istraživanja je provodio Urbanistički institut Hrvatske (turističke zone i naselja); ruralni prostor izučava se u Institutu za turizam; višedesetljetna istraživanja povijesnih gradova Dalmacije provodili su → Jerko Marasović i → Tomislav Marasović u Urbanističkom zavodu Dalmacije, potom u Mediteranskom centru u Splitu. Opuse hrvatskih urbanista obrađuje → Hrvatski muzej arhitekture HAZU-a.

U humanističkom je području → Milan Prelog od sredine 1960-ih pri Institutu za povijest umjetnosti razvio plodan istraživački program s nizom obranjenih i publiciranih doktorata i magisterija o hrvatskim povijesnim naseljima. Na PMF-u istraživanja u području urbane geografije od sredine 1980-ih provodi tim Milana Vreska; na Odsjeku za sociologiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu teme urbane i ruralne sociologije istraživali su Rudi Supek, Stipe Šušvar i Ognjen Caldaročić, a u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar sociolog Ivan Rogić.

Stručna i znanstvena publicistika

Urbanističke su teme prije II. svj. rata publicirane u tehničkoj periodici (*Građevinski vjesnik*, *Tehnički vjesnik*, *Inženjer* i dr.), a potom u arhitektonsko-urbanističkim časopisima → *Arhitektura* (od 1947), → *Čovjek i prostor* (od 1954), *URBS* (od 1957), u novije doba u reviji artistske profilacije → *Oris* (od 1998) i časopisu *Mjera* (od 2019). Ključne istraživačke priloge objavljuje → *Prostor* (od 1993), jedini hrvatski znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam (indeksiran u bazama Web of Science, Scopus i dr.).

Studije iz područja hrvatske povijesne urbanistike od sredine 1950-ih publicirao je → Andre Mohorovičić; među autorima teorijskih knjiga valja istaknuti → Vjenceslava Richtera (*Sinturbanizam*, 1964), A. Mutnjakovića (*Biourbanizam*, 1982; *Tercijarni grad*, 1988), → Radovana Delallea (*Traganje za identitetom grada*, 1988), A. Marinović-Uzelca (*Socijalni prostor grada*, 1978; *Teorija namjena površina u urbanizmu*, 1989), M. Maretića (*Gradski centri*, 1996), M. Obada Ščitarocija (*Hrvatska parkovna baština – zaštita i obnova*, 1992; *Gradski perivoji Hrvatske u 19. stoljeću*, 2004., s B. Bojanić Obad Ščitaroci). O tematici perivoja također pišu S. Jurković, → Dragutin Kiš i Koraljka Vahtar Jurković; istraživanja o zagrebačkom urbanizmu publiciraju T. Jukić, Slavko Dakić, → Fedor Kritovac, Zlatko Jurić, Ivan Mlinar, Vedran Ivanković, Vladimir Matttoni; probleme seoskih naselja afirmira Jasenka Kranjčević; studije o urbanističkoj baštini objavili su J. i T. Marasović, Katja Marasović, → Zlatko Karač, → Ana Šverko, Marko Rukavina, Tamara Zaninović; o urbanističkim natjecajima pišu → Darovan Tušek, → Tamara Bjažić Klarin, Željka Jurković i dr.; hrestomatije vlastitih urbanističkih tekstova priredili su B. Kincl i V. Neidhardt, a teorijske radove o moderne i suvremene hrvatskom urbanizmu u ino-